

YANGI O‘ZBEKISTONDA BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI VA ZAMONAVIY TA’LIM
STRATEGIYALARI

Rustamova Ma’mura Asqar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)

1-kurs magistranti

Jahongir Shoturayev

Ilmiy rahbar. p.f.f.d (PhD). dots.v.b

Annotatsiya. Maqolada “Yangi O‘zbekiston” sharoitida barkamol avlodni tarbiyalashning pedagogik-psixologik asoslari, shaxs rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar (motivatsiya, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar, o‘zini boshqarish, qadriyatlar), hamda ta’lim tizimida zamonaviy strategiyalar (kompetensiyaviy yondashuv, 4K, diferensial ta’lim, raqamli didaktika, formatif baholash, inkluziv amaliyot, maktab–oila–mahalla hamkorligi) tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: barkamol avlod, tarbiya, kompetensiyaviy yondashuv, 4K, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, Yangi O‘zbekiston.

KIRISH. “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy yangilanishi bilan bir qatorda, inson kapitalini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida maydonga chiqaradi. Inson kapitali esa avvalo ta’lim va tarbiya orqali shakllanadi: bilim (kognitiv resurs), qadriyat (axloqiy-ma’naviy resurs), ko‘nikma (amaliy resurs) va irodaviy sifatlar (o‘zini boshqarish resursi) uyg‘unligi barkamol avlod modelini belgilaydi. Bugungi kunda tarbiya masalasi “alohida tadbirlar” yoki “sinfdan tashqari ishlar” doirasidan chiqib, o‘quv jarayonining o‘zagi – didaktik qarorlar, baholash, sinf iqlimi, o‘qituvchi nutqi, sinf boshqaruvi, oila bilan muloqot, tengdoshlar madaniyati, raqamli muhitdagi xulq standartlari – bilan uzviy bog‘langan kompleks tizimga aylanmoqda.

Dolzarlilikning omili demografik va institutsional masshtabdir: O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’limdagi o‘quvchilar soni 2023/2024 o‘quv yilida 6 645,1 ming, 2024/2025 o‘quv yilida 6 776,3 ming nafarga yetgani qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich ta’lim tizimida tarbiya sifati va psixologik farovonlikni “har bir sinf, har bir bola” darajasida boshqarish zaruratini kuchaytiradi. O‘quvchi soni oshgani sari sinfdagi xilma-xillik (qobiliyat, ijtimoiy

kelib chiqish, til muhiti, emotsional ehtiyoj, o'rganish sur'ati) ham ortadi; demak, tarbiya endi standart retsept emas, balki moslashuvchan pedagogik dizaynni talab qiladi.

METODOLOGIYA. Tadqiqot dizayni nazariy-analitik va konseptual bo'lib, uch manba turi asos qilib olindi: (1) normativ-huquqiy hujjatlar va konseptual dasturlar (ta'lim va tarbiya bo'yicha davlat siyosati hujjatlari), (2) pedagogika-psixologiya bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili (tarbiya, motivatsiya, 4K, kompetensiya, baholash), (3) ikkilamchi statistik ma'lumotlar (maktab o'quvchilari soni, o'qituvchilar soni, maktabgacha qamrov, xalqaro baholashlar). Statistik ma'lumotlar ta'lim tizimidagi yuklama va qamrov dinamikasini ko'rsatish hamda strategik xulosalarni dalillash uchun ishlatildi. Masalan, o'qituvchilar sonining 2020/2021 yildagi 508 mingdan 2024/2025 yilda 564,9 mingga o'sishi ta'lim resurslari kengayayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, resurs o'sishi avtomatik ravishda tarbiya sifatini kafolatlamasligi ham metodologik faraz sifatida olindi: sifat "resurs + boshqaruv + metodika + psixologik muhit" ko'paytmasi sifatida qaraldi.

NATIJARLAR. Tahlil natijalari uch qatlamda jamlandi: tizim dinamikasi (statistika), pedagogik-psixologik mexanizmlar (tarbiya "qanday ishlaydi"), va strategiyalar portfeli (amaliy yechimlar).

1. Tizim dinamikasi. O'zbekistonda umumiy o'rta ta'limda o'quvchilar soni 2020/2021 yilda 6 287,9 mingdan 2024/2025 yilda 6 776,3 ming nafarga ko'tarilgani qayd etiladi. Bunday o'sish sinf komplektlari, dars jadvali, o'qituvchi yuklamasi va tarbiyaviy ishlarni boshqarish tizimiga qo'shimcha talab qo'yadi: ko'p sonli o'quvchi bilan ishlashda "tartib-intizom"ni kuchaytirish emas, balki "o'quvchi xulqini ijobiy boshqarish" (positive behavior support) samaraliroq yondashuv bo'lib chiqadi.

2. Resurslar kengayishi. O'qituvchilar soni 2020/2021 o'quv yili boshida 508 ming bo'lgan bo'lsa, 2024/2025 o'quv yili boshida 564,9 mingni tashkil etgani keltirilgan. Bu ijobiy dinamika, biroq tarbiya nuqtai nazaridan "son"dan ham ko'ra "kasbiy madaniyat" va "pedagogik-psixologik kompetensiya" hal qiluvchi bo'lib qoladi.

3. Maktabgacha qamrovning o'sishi. 3–7 yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 74% atrofida ekani va bu yo'nalish kengaygani haqida ochiq manbalarda berilgan ma'lumotlar mavjud. Natija shuni ko'rsatadiki, barkamol avlod tarbiyasining "kritik oynasi" (critical period) yanada erta bosqichga ko'chmoqda: bog'cha yoshida nutq, ijtimoiy qoidalar, o'zini tutish, navbat kutish, hamkorlik, emotsiyani nomlash kabi ko'nikmalar shakllanadi.

4. Xalqaro baholashlar kontekstida trajektoriya. PISA 2022 bo'yicha O'zbekistonda 15 yoshli o'quvchilarning 83% i 9-sinfda o'qigani qayd etiladi. Bu kabi ko'rsatkichlar tarbiya

va motivatsiya masalalarini “o‘qishda qolib ketish” yoki “ta’limdan uzilish” xavfini kamaytirish bilan bog‘lashga imkon beradi: o‘quvchi o‘zini maktabda xavfsiz, qadrlangan va muvaffaqiyatga yaqin his qilsa, davomad va o‘zlashtirish barqarorroq bo‘ladi.

5. Pedagogik-psixologik mexanizmlar bo‘yicha natija. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, barkamol avlod tarbiyasida quyidagi mexanizmlar “tayanch” rol o‘ynaydi:

a) Ichki motivatsiya va ma’no. O‘quvchi “nima uchun o‘qiyapman?” savoliga shaxsiy ma’no topa olsa, mas’uliyat va intizom tashqi nazoratsiz ham barqarorlashadi. Buni kuchaytiradigan strategiyalar: maqsadni birga belgilash, kichik yutuqlarni ko‘rsatish, real hayotiy loyihalar, refleksiya kundaliklari.

b) Psixologik xavfsizlik. Sinfda xato qilish uyat emas, o‘rganishning tabiiy qismi sifatida qabul qilinsa, o‘quvchi faolroq ishtirok etadi; agressiya, masxara va kamsitish kamayadi. Psixologik xavfsizlikni yaratadigan omillar: o‘qituvchining adolatli munosabati, izchil qoidalar, hurmatga asoslangan muloqot, baholashdagi shaffoflik.

Zamonaviy ta’lim strategiyalari portfeli (natija sifatida). Tadqiqot asosida barkamol avlod tarbiyasini kuchaytiradigan 8 strategiya ajratildi:

1. Kompetensiyaviy yondashuv: bilimni vaziyatda qo‘llash, “bilaman”dan “qila olaman”ga o‘tish.
2. 4K (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya): tarbiyaviy mazmun bilan uyg‘unlashsa, ijtimoiy mas’uliyat va jamoada ishlash madaniyati shakllanadi.
3. Format if (shakllantiruvchi) baholash: o‘quvchini jazolash emas, rivojlantirish logikasi.
4. Differensial ta’lim: qobiliyati turlicha o‘quvchilarni “teng ko‘rish” emas, “adolatli yordam” asosida qo‘llab-quvvatlash.
5. Raqamli didaktika va raqamli gigiyena: kontent tanlash, vaqt me’yori, onlayn etiketa.
6. Inkluziv ta’lim: sinfda hamma uchun psixologik xavfsizlik va hurmat.
7. Tarbiyaviy muhit dizayni: sinf qoidalari, maktab madaniyati, marosimlar, ijobiy rag‘bat.
8. Maktab–oila–mahalla hamkorligi: yagona talablar va yagona qadriyatlar maydoni.

MUHOKAMA. Olingan natijalar bir muhim xulosaga olib keladi: barkamol avlod tarbiyasi “alohida tarbiyaviy soat”ning hajmi bilan emas, balki ta’lim strategiyalarining tarbiyaviy dizayni bilan belgilanadi. Ya’ni, darsni qanday boshlash (psixologik iqlim), savolni qanday

berish (hurmat va adolat), xatoni qanday tuzatish (rivojlantiruvchi fikr), bahoni qanday qo‘yish (shaffof mezon), guruh ishini qanday tashkil etish (hamkorlik madaniyati) – bularning har biri tarbiya aktidir. Shu o‘rinda “zamonaviy strategiya”ning noto‘g‘ri talqini xavfi ham bor: ba‘zan raqamli vositalar yoki loyihaviy ishlar faqat “ko‘rinish” uchun joriy etilib, ichki mazmun (maqsad, mezon, refleksiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash) yetishmaydi. Bunday holatda strategiya tarbiyaviy natija bermaydi, hatto charchoq va motivatsiya pasayishini kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun joriy etishning uch sharti taklif qilinadi:

XULOSA. Mazkur maqola tahlili shuni ko‘rsatdiki, Yangi O‘zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalash masalasi miqyos va mazmun jihatidan strategik bosqichga ko‘tarilgan. Umumiy o‘rta ta‘limdagi o‘quvchilar sonining 2024/2025 o‘quv yilida 6,776 milliondan oshgani ta‘lim-tarbiya jarayonini “massiv tizim” sifatida boshqarishni talab qiladi; bu sharoitda tarbiyani faqat alohida tadbirlar bilan ta‘minlab bo‘lmaydi. Tarbiya darsning ichida, baholashning ichida, o‘qituvchi nutqida, sinf iqlimida, tengdoshlar munosabatida, raqamli muhitdagi xulqda yashaydi. Shuning uchun tarbiyaviy samaradorlikning eng real yo‘li – ta‘lim strategiyalarini tarbiyaviy dizaynga aylantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). Toshkent. 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta ta‘limning davlat ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlari bo‘yicha me‘yoriy hujjatlar to‘plami. Toshkent. 2021.
3. Avliyoqulov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: “O‘qituvchi”. 2013.
4. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent. 2017.